

ЎАЛҚАРО МОЛИЯ БОЗОРЛАРИДА ХАТАРЛАРНИ БОШҚАРИШ ВА ХЕЖИРЛАШ ИМКОНИАТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17059337>

Бурхонув Нурбек Алишерув

*“Ўудудгазтаъминот” АЖ бош мутахассиси, Бизнес ва тадбиркорлик олий
мактаби тингловчиси.*

Аннотация

Ушбу аннотация халқаро молия бозорларидаги асосий хатар турларини (валюта, фоиз ставкалари, кредит ва бозор хатарлари) таҳлил қилишга қаратилган. Шунингдек, ушбу хатарларни самарали бошқариш учун қўлланиладиган асосий ёндашувлар ва воситалар, жумладан, хежирлаш стратегиялари ўрганилган. Хежирлаш молиявий рискларни камайтиришга қаратилган, форвард, фьючерс, опцион ва своп каби дериватив молиявий инструментлардан фойдаланиш орқали амалга ошириладиган стратегиядир. Мазкур тадқиқотда халқаро бозорларда фаолият юритувчи ташкилотлар ва инвесторлар учун хатарларни бошқаришнинг замонавий усуллари ва хежирлаш имкониятларини кенгайтириш бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар

халқаро молия бозорлари, хатарларни бошқариш, хежирлаш, валюта хатари, фоиз ставкаси хатари, деривативлар, форвард, фьючерс, опцион, своп, диверсификация.

Кириш

Бугунги глобаллашув даврида иқтисодиётлар ва молия тизимлари ўзаро чамбарчас боғлиқдир. Халқаро молия бозорлари ана шу боғлиқликнинг марказида туриб, мамлакатлар, компаниялар ва хусусий инвесторлар учун капитал, валюта ва бошқа молиявий инструментлар билан операциялар қилиш учун улкан имкониятлар яратмоқда. Ушбу бозорлар миллий чегаралардан ташқаридаги инвестициялар ва савдо алоқаларини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, улар ўзларининг юкори даражадаги ўзгарувчанлиги, ноаниқлиги ва мураккаблиги туфайли жиддий хатарларни ҳам ўз ичига олади.

Молия бозорларидаги хатарлар, биринчи навбатда, валюта курсларининг, фоиз ставкаларининг, шунингдек, акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар нархининг кутилмаган ўзгаришлари билан боғлиқ.

Бундан ташқари, сиёсий бекарорлик, глобал иқтисодий инкирозлар, кредит ва ликвидлилик хатарлари ҳам халқаро молиявий фаолиятнинг ажралмас қисми ҳисобланади. Бундай шароитларда фаолият юритувчи иштирокчилар учун хатарларни самарали бошқариш механизмларини жорий этиш муваффақиятли фаолият юритишнинг асосий шартига айланади.

Ушбу тадқиқотнинг мақсади халқаро молия бозорларидаги асосий хатар турларини чуқур ўрганиш, уларни бошқаришнинг замонавий усуллари ва, айниқса, хеджирлаш (hedging) стратегияларининг назарий ва амалий жиҳатларини таҳлил қилишдан иборат. Хеджирлаш — бу потенциал молиявий йўқотишлардан ҳимояланишга қаратилган, дериватив молиявий инструментлар (форвард, фьючерс, опцион ва своп) ёрдамида амалга ошириладиган стратегиядир. Ушбу кириш қисми тадқиқотнинг долзарблигини асослаб, асосий тушунчалар ва муаммолар доирасини белгилайди, шунингдек, кейинги бўлимларда ёритиладиган мавзуларга замин яратади. Тадқиқот якунида халқаро бозорларда хатарларни камайтириш ва инвестицион барқарорликни ошириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш кўзда тутилган.

Асосий қисм

Халқаро молия бозорларидаги хатарларнинг мураккаблиги ва хилма-хиллиги уларни таснифлаш ва самарали бошқариш заруратини келтириб чиқаради. Ушбу бозорлардаги асосий хатар турларини алоҳида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

1. Халқаро молия бозорларидаги асосий хатар турлари

Валюта хатари (Currency risk). Бу хорижий валюта курсларининг ўзгариши натижасида юзага келадиган потенциал зарар хавфидир. Масалан, Ўзбекистон компанияси АҚШ долларларида маҳсулот сотиб олиб, миллий валютада сотадиган бўлса, доллар курсининг кўтарилиши компания харажатларини ошириб, фойдасини камайтириши мумкин.

Фоиз ставкаси хатари (Interest rate risk). Бу фоиз ставкаларининг ўзгариши натижасида молиявий инструментлар қийматининг ўзгариши хавфидир. Қарз олувчилар учун фоиз ставкасининг кўтарилиши кредит харажатларини оширса, инвесторлар учун ставкаларнинг пасайиши облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар қийматининг тушишига олиб келиши мумкин.

Кредит хатари (Credit risk). Бу қарздор томоннинг ўз мажбуриятларини бажара олмаслиги хавфидир. Бу хатар хорижий ҳамкорнинг тўлов қобилиятининг йўқолиши ёки банкротлиги натижасида инвесторнинг инвестицияларини йўқотиш хавфини англатади.

Бозор хатари (Market risk). Бу бозор нархларининг (акциялар, облигациялар, товарлар) ўзгариши натижасида юзага келадиган умумий йўқотиш хавфидир. Бозордаги ўзгарувчанлик (волатиллик) сармоя қийматининг кескин тушишига сабаб бўлиши мумкин.

2. Хатарларни бошқаришнинг асосий стратегиялари

Ҳар бир молиявий операцияда юзага келадиган хатарларни минималлаштириш учун бир нечта ёндашувлар қўлланилади:

Диверсификация (Diversification). Инвестицияларни турли активларга, бозорларга ва валюталарга тақсимлаш орқали хатарни камайтириш. Бу битта актив ёки бозорда юз берадиган салбий ўзгаришларнинг умумий портфелга таъсирини юмшатади.

Мажбуриятларни чеклаш (Risk capping). Потенциал зарарларнинг максимал миқдорини олдиндан белгилаб қўйиш.

Суғурталаш (Insurance). Айрим хатарлардан ҳимояланиш учун молиявий ёки савдо операцияларини суғурталаш.

Хежирлаш (Hedging). Бу хатарларни бошқаришнинг энг муҳим ва кенг тарқалган усули бўлиб, нархларнинг ноқулай ўзгаришидан ҳимояланишга қаратилган стратегиядир. Хежирлаш, одатда, дериватив молиявий инструментлардан фойдаланган ҳолда амалга оширилади.

3. Хежирлаш имкониятлари ва воситалари

Хежирлаш келажакдаги ноаниқликларни бартараф этиш учун икки томонлама операцияларни ўз ичига олади. Асосий хежирлаш инструментлари қуйидагилардан иборат:

Форвард шартномалар (Forward contracts). Икки томон ўртасида келажакда, аниқ белгиланган санада, олдиндан келишилган нархда муайян активни сотиш ёки сотиб олиш бўйича тузилган хусусий битим. Форвард шартномалар асосан валюта хатарларини хежирлашда қўлланилади.

Фьючерс шартномалар (Futures contracts). Бу ҳам форвардга ўхшаш, аммо биржаларда стандартлаштирилган шартномадир. Улар валюта, товарлар ва фоииз ставкалари хатарларини хежирлашда кенг қўлланилади. Фьючерсларнинг асосий устунлиги — юқори ликвидлилиги ва шаффофлигидир.

Опционлар (Options). Бу харидорга келажакда муайян нархда активни сотиб олиш (кол-опцион) ёки сотиш (пут-опцион) ҳуқуқини берадиган, лекин мажбурламайдиган шартнома. Опционлар инвесторларга фақат нархлар ўзгарганда зарардан ҳимояланиш имконини беради ва операцияни бажариш мажбуриятини юкламайди.

Своплар (Swaps). Икки томон ўртасида келажакдаги тўловлар оқимини алмашиш бўйича келишув. Фоиз своплари (фоиз тўловларини ўзгарувчан ставкадан доимий ставкага ёки аксинча алмаштириш) ва валюта своплари (турли валюталардаги асосий қарз ва фоиз тўловларини алмашиш) энг кенг тарқалган турларидир. Своплар, асосан, фоиз ставкаси ва валюта хатарларини узоқ муддатли хежирлаш учун ишлатилади.

4. Хежирлашнинг афзалликлари ва камчиликлари

Афзалликлари:

Хатарни камайтириш: Ташкилотни кутилмаган молиявий йўқотишлардан ҳимоя қилади.

Барқарорликни таъминлаш: Келажакдаги пул оқимларини олдиндан белгилаш имконини бериб, режалаштириш ва бюджетлаштиришни осонлаштиради.

Ишончлилик: Молиявий барқарорлик инвесторлар ва кредиторларнинг ишончини оширади.

Камчиликлари:

Харажатлар: Дериватив инструментлар (айниқса, опционлар) сотиб олиш харажатларни талаб қилади.

Мураккаблик: Хежирлаш инструментлари мураккаб бўлиб, уларни тўғри қўллаш учун махсус билим ва тажриба талаб этилади.

Фойдани чеклаш: Хежирлаш, гарчи зарардан ҳимоя қилса-да, нархларнинг ижобий ўзгаришидан олиниши мумкин бўлган потенциал фойдани ҳам чеклайди.

Хулоса қилиб айтганда, халқаро молия бозорларида фаолият юритувчи ҳар қандай субъект учун хатарларни бошқариш ва хежирлаш нафақат молиявий зарарларнинг олдини олиш, балки узоқ муддатли барқарорлик ва рақобатбардошликни таъминлашнинг калити ҳисобланади. Дериватив инструментлардан тўғри ва мақсадли фойдаланиш компанияларнинг молиявий стратегиясини мустаҳкамлайди ва уларни глобал бозордаги ўзгарувчан шароитларга мослашишга ёрдам беради.

Замонавий глобал иқтисодиёт шароитида халқаро молия бозорлари нафақат мамлакатлар ўртасидаги савдо ва инвестиция алоқаларини ривожлантиришнинг асосий омили, балки турли хил молиявий хатарлар манбаи ҳам ҳисобланади. Валюта, фоиз ставкаси, кредит ва бозор хатарлари каби омиллар иштирокчилар учун кутилмаган молиявий йўқотишларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли, бу хатарларни самарали бошқариш ва уларни минималлаштириш ҳар қандай молиявий фаолиятнинг муваффақиятини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Ушбу тадқиқот шуни кўрсатадики, хатарларни бошқариш фақат зарарнинг олдини олиш билан чекланмайди, балки молиявий барқарорлик ва режалаштириш имкониятларини кенгайтиради. Хежирлаш эса бу жараённинг энг муҳим ва амалий жиҳати ҳисобланади. Форвард, фьючерс, опцион ва своп каби дериватив молиявий инструментлардан мақсадли фойдаланиш орқали субъектлар ўзларининг келажақдаги пул оқимларини ҳимоялаб, бозордаги кескин ўзгаришлардан ҳимояланиши мумкин.

Шу билан бирга, хежирлаш стратегиялари маълум харажатлар ва мураккабликларни талаб қилишини унутмаслик лозим. Улардан фойдаланиш учун чуқур билим ва профессионал тажриба керак. Бироқ, ушбу камчиликларга қарамай, халқаро бозорларда фаолият юритувчи ташкилотлар ва инвесторлар учун хежирлашдан воз кечиш каттароқ хатарларга дуч келишни англатади.

Хулоса қилиб айтганда, халқаро молия бозорларидаги имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш ва молиявий барқарорликка эришиш учун қуйидагилар муҳим аҳамият касб этади:

Хатарларни доимий таҳлил қилиш ва баҳолаш: Бозордаги ўзгаришларни кузатиб бориш ва янги хатарларни олдиндан аниқлаш.

Хежирлаш механизмларидан фаол фойдаланиш: Молиявий инструментларни ўз фаолиятининг ўзига хос хусусиятларига мос равишда танлаш ва қўллаш.

Диверсификация стратегиясини ривожлантириш: Инвестиция портфелини турли активлар ва бозорларга тақсимлаш орқали умумий хатарни камайтириш.

Бу ёндашувлар халқаро молия бозорлари иштирокчиларига нафақат рискларни бошқариш, балки глобал бозорда ўз ўрнини мустаҳкамлаш ва узоқ муддатли муваффақиятга эришиш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Hull, John C. Options, Futures, and Other Derivatives. 10th Edition. Pearson Education, 2017.
2. Mishkin, Frederic S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. 12th Edition. Pearson Education, 2018.
3. Bodie, Zvi, Kane, Alex, and Marcus, Alan J. Investments. 11th Edition. McGraw-Hill Education, 2018.
4. Madura, Jeff. International Financial Management. 13th Edition. Cengage Learning, 2017.

5. Crouhy, Michel, Galai, Dan, and Mark, Robert. The Essentials of Risk Management. McGraw-Hill Education, 2014.
6. Stulz, René M. "Rethinking Risk Management." Journal of Applied Corporate Finance, Vol. 9, No. 3, 1996, pp. 8-25.